

Ahlak ve Bilişim Teknolojileri
Ethics and Information Technologies

Celal Türer

Prof. Dr. Celal Türer / Celal.Turer@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Celal Türer, 1987’de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. 1993 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde Felsefe Tarihi A. B. Dalı Araştırma Görevlisi oldu. 1997’de “William James’in Ahlak Anlayışı” çalışmasıyla doktor unvanını aldı. 2001 Ağustos–2002 Temmuz arasında Oklahoma State Üniversitesi Felsefe Bölümünde “Pragmatizm” ile ilgili araştırmalarda bulundu. Mayıs, 2004’te doçent oldu. 2007 yılında Kaliforniya Üniversitesinde “Dini Çoğulculuk” ve Southern Illinois Üniversitesinde “John Dewey” ile ilgili araştırmalarda bulundu. 2010 yılında Ankara Üniversitesi’ne Profesör olarak atanan Dr. Türer, 2013 yılında McGill Üniversitesi, İslami Araştırmalar Enstitüsünde alanıyla ilgili araştırmalar yapmıştır. Çalışma alanı pragmatizm, ahlak ve İslam düşüncesidir.

Prof. Dr. Celal Türer / Celal.Turer@ankara.edu.tr

Celal Türer graduated from Ankara University, Faculty of Divinity in 1987. In 1993, he became a research assistant at the Faculty of Theology of Erciyes University, Department of History of Philosophy. In 1997, he received the title of doctor with his work “The Ethics of William James”. Dr. Türer researched on “Pragmatism” in the Department of Philosophy at Oklahoma State University from August 2001 to July 2002. He became an associate professor in May 2004. In 2007, he researched on “Religious Pluralism” at the University of California, Santa Barbara and “Dewey Center” at the University of Southern Illinois. He was appointed as Professor at Ankara University in 2010. Prof. Dr. Türer visited the Institute of Islamic Studies at McGill University in 2013. His research area is pragmatism, morality and Islamic thought.

Özet

Yaşadığımız yüzyılda pek çok alanda deneyimlerimizi değiştiren ve dönüştüren gelişmelere tanık olduk. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, bilişim teknolojilerinin gelişimi ve kullanımı toplumun kendisini yeniden şekillendirmesinde ve yeteneklerini çoğaltmasında oldukça önemli fırsatlar sunmuştur. Zaman ve mekân algısını değiştirerek, yeni bir gerçekliği deneyimlemeye imkân sağlayan söz konusu teknolojiler, kendi kendimizle, başkalarıyla ve dünyayla olan ilişkilerimizi ve genel anlamda varoluş şartlarını değiştirmenin yanında, oldukça tehlikeli ve nispeten zararlı kabul edilebilecek hususları da beraberinde getirmiştir. Bu gelişme ve değişimden en çok etkilenen alanın ahlak olduğu aşikârdır.

Bugün ahlaki hayatımızda hüküm süren belirsizlik, karmaşa ve gerilimin, ahlaki düşüncemizdeki etkisinin, ufuk daralması şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Ahlak konusunda, hem teorik hem de pratik kavrayışımızı, büsbütün değilse de, büyük ölçüde kaybetmiş olduğumuz; bilgeliğe en çok ihtiyaç duyulan ve fakat paradoksal olarak ona en az inanılan bir dönemde yaşadığımız bir gerçektir. Buna ilaveten, yaşanan dramatik değişimlerin ortaya çıkardığı ahlaki sorunlarla baş edemediğimiz; “iyi yaşam”a ilişkin ideallerde ortaya çıkan boşluğun değerlere dair sübjektif kanaatlerle doldurulmasının, ahlaki alanda bir kaos yaşattığına şahit olmaktayız. Bu durumdan olup biten gelişme ve değişimleri sorumlu tutarak, kaçmak yerine, ahlaki çağın anlayış ve kavramlarıyla yeniden yorumlamak ve ahlaki davranışların yeni durumlara makul bir şekilde nasıl uyarlanacağını analiz etmek durumundayız. Ahlakın amacının seçim ve eylemlerimizde özgürlüğü gerçekleştirmek, korumak veya onu yok etmemek olduğunu göz önüne aldığımızda, teknolojik yenilikler karşısında ahlaki eylemlerimizi organize ederek uyumlu hale getirmenin ne denli zor bir görev olduğunu fark edebiliriz.

Bilişim teknolojilerinin, potansiyel fayda ve risklerinin ötesinde, insan ve toplumsal yaşamla ilişkili olması bakımından ahlaki çerçeveye dâhil olabileceğini akılda tutmak gerekir. Bu açıdan, bilişim teknolojilerine ilişkin meseleler değerlendirilirken ahlakla ilişkili boyutun nasıl gündeme getirileceği sorusu bir hayli önemlidir. Eğer bilişim teknolojilerinin toplumsal kurum ve yapıları geliştirdiğini ve belli başlı değerleri dayatarak, insan yaşamı ile kültürünü değiştirdiğini varsayıyorsak, ahlak meselesini teknolojik determinizm düşüncesi içinde ele almak gerekecektir. Bu görüşün daha ileri versiyonu ise, insanın irade sahibi bir varlık olduğu anlayışını sarsan “özerk teknoloji” görüşüdür. Buna göre, sadece bilişim teknolojileri değil tüm teknolojiler, yalnızca bir alet olmanın ötesinde, insanın niyet ve planlarının haricinde gelişen; toplumsal referanslara başvurmasızın açıklayabileceğimiz kendi iç mantığına sahip, bağımsız güç haline gelen araçlardır. Bu görüşlerin karşısında, bilişim teknolojilerinin özerk olmadığını, iradi olarak belli amaçları ifa için üretildiğini yahut inşai bir faaliyet olarak onu üreten ve kullanan kişilerin özgür iradeleriyle veya toplumun ya da ideolojilerin belli başlı değerleri ile yönlendirildiğini savunan görüş vardır.

Abstract

In the century we live, we have witnessed developments in many fields that have changed and transformed our experiences. The development and use of information technologies have provided very important opportunities for society to reshape itself and increase its capabilities. These technologies, which allow us to experience a new reality by changing the perception of time and space, have not only changed our relationships with ourselves, others and the world, and the conditions of existence in general but also brought along issues that can be considered quite dangerous and relatively harmful. It is obvious that the area most affected by the development and changes are especially morality. It is seen that the effect of the uncertainty, confusion and tension prevailing in our moral life today on our moral thought is realized as a narrowing of the horizon.

When we consider that the purpose of morality is to realize, protect or not destroy freedom in our choices and actions, we can realize how difficult it is to organize and harmonize our moral actions in the face of technological innovations. It should be kept in mind that information technologies can be included in the moral framework in terms of being related to human and social life, beyond its potential benefits and risks. In this respect, the question of how to bring the moral dimension to the agenda while evaluating the issues related to information technologies is quite important. If we assume that information technologies develop social institutions and structures and change human life and culture by imposing certain values, it will be necessary to consider the issue of morality within the idea of technological determinism. The more advanced version of this view is the view of “autonomous technology” that undermines the understanding that human beings are willpower.

Accordingly, not only information technologies but all technologies, beyond being just a tool, developing beyond human intentions and plans; They are tools that have their own internal logic that we can explain without reference to social references, and become independent forces. Against these views, there is the view that information technologies are not autonomous, they are produced voluntarily for certain purposes, or that they are guided by the free will of the people who produce and use it as a constructional activity or by certain values of society or ideologies.

Ahlak ve Bilişim Teknolojileri

Celal Türer

Ankara Üniversitesi

Ahlaki Anlamak

Ahlakın dünyada devam eden, tüm toplumlar ve tarihin tüm dönemlerinde tezahür eden bir hadise olduğu açıktır. Gerçekten, insan ve toplumda ahlaki ideal-lerin gerçekleşip-gerçekleşemediğinden şüphe edilse ve ahlakın belirli bir insan başarısı veya başarısızlığı olup olmadığı sorgulansa da onun kendi idealine sahip bir zemin, bir arayış olarak her daim var olduğu inkâr edilemez. Bu durum, ahlakın her zaman sadece ideallere ya da ilke ve zorunluluklara sahip olmakla ilgili olmadığı, aynı zamanda içinde kurucu birer unsur olarak yükümlülük ve fedakârlığın da bulunduğu bir yapıyı gerektirdiğini akla getirir.

Ahlaki yapının tüm yaşamı ve ilişkileri varoluşsal olarak kuşattığı kabul edilir. Bu açıdan bakıldığında ahlak, varoluştaki tüm münasebetleri kuşatan *Manevi* ve *Aşkın* bir Alan'a ya da insan olma süreci içerisinde hem oluşturduğumuz hem de içinde olduğumuz bir varlık sahasına işaret eder. Bu varlık sahasının iki temel niteliğe sahip olduğu söylenebilir: Bunlardan ilki, söz konusu sahanın dinamik, bitmek tükenmez bir sürece gönderme yapması; ikincisi, dinamik sürecin onu anlamayı beraberinde getirdiği, yani beşerî bilinç içerisinde ahlaki anlama çabalarının sürekli olması gerektiği ve ahlaki ufkumuzun onu sorgulama süreciyle ilerleyeceği gerçeğidir. Tüm bunların anlamı, ahlakın yaşarken ya da insanlaşma sürecinde varoluşsal bir hadise olarak hem karşılaştığımız hem de idrak ettiğimiz bir süreç olduğudur. Bu sürecin niyet-irade-davranış üçgeninde kendimizi nasıl deneyimlediğimiz ya da insanlığımızı nasıl tezahür ettirdiğimiz meselesi olarak da görülebileceği açıktır.

Ahlak hadisesini anlamada öncelikle ahlaki faile odaklanmak akla gelse de kaçır-mamamız gereken husus, ahlakın özneyi aşan, her daim bize dışardan seslenen ve bilincimizin de bigâne kalamadığı varoluşsal bir hal oluşudur. Nitekim bu hususu fark eden araştırmacılar, ahlaki failde kurallı yaşama ilişkin bir anlayış ya da bir ahlak dili oluşmadan “iyi, erdem, ödev, değer vb.” kavramların açıklanamaya-cağını ve ancak böyle bir oluşundan sonra “ahlaki açıdan iyi nedir?” sorusunun cevabını aramaya girişilebileceğini görmüşlerdir. Bunun anlamı, ahlakın *Varlığın*

Çağrı'sı olarak bizi her daim varoluşsal bir tutum ve tavır almaya ya da iyi/kötü yaşam idealleriyle çevrili olarak seçimler yapmaya zorlayan bir hadiseyi yansıtmaktadır. Bu hadise, insani ilişkilerimizde iddialarımızın, görev, hak ve sorumluluklarımızın birbiriyle çatıştığı durumlarda ne yapmamız gerektiği hususunda bize yol gösteren; her durumda "İyi"nin gücüne duyulan inancı seslendirir.

Ahlak hadisesinde, *Varlık*'tan gelen çağrı ya da davetin ahlaki fail tarafından işitilip, anlaşılması gerekir. Bu durum, ahlaki talep ister *Aşkın bir Varlık*, isterse *Akil* ya da *Doğa* veya *Toplum* tarafından seslendirilsin, ancak onu duyabilen, onu içselleştirebilen bir bilinçle mevcut olduğu gerçeğini ifşa eder. Başka bir ifadeyle, ahlak *Varlık*'ın çağrısıyla başlasa da ahlaki öznenin bu çağrıya kulak vermesi, çağrının gücünü hissetmesi ve oluşan yükümlülüğü yerine getirmesiyle gerçekleşir. Bizi ihata eden erdemler/değerler en yüce muhtevalara sahip olsa bile, onların farkında olmayan, onları anlamayan bilinçlerde tezahür etmez. Bu husus ahlakın öncelikle bir duyarlılık kazanma hadisesi olduğunu bize söyler. Ahlaki fail ahlaki bilincini ne denli geliştirir ve ahlaki ilke ve kavramlar göre davranışları üzerine ne kadar teemmül ederse, onun ahlak bilinci/şuuru o kadar gelişir. Böyle bir bilinç, insani durumları ahlaki açıdan tahlil etmenin kullanışlı ve derinlikli yolunu gösterir. Diğer taraftan ahlaka dair hassas ayrımlar yapma kapasitesini kaybedenlerin karmaşık ya da belirsiz durumlarda yanlış seçimler yaparak ahlaki çürümeye sebep olmaları da kaçınılmazdır.

Ahlaki *Varlık*'ın sesi ile öznenin bilincine indirgemek bu hadisenin gerçekleştiği üçüncü unsur olan tarih sahnesinin, tarihsel ilişkilerin, yapı ve kurumların etkisinin göz ardı edilmesine sebep olur. Unutulmamalıdır ki ahlak; bir toplumun varoluş tarzı ile onun hangi süreçlerden nasıl geçerek var olduğuyla da alakalıdır. Zira ahlak, toplumun kurucu dinamikleri ve bunların düzenlenme tarzına göre şekillenmektedir. Tarihsel süreçte değişik güçlerin insanlığın ahlaki yapılarını belirlemiş olduğunu göz önüne alırsak; insanlığın çoğunlukla politik organizasyonlar (klanlar, despotik krallar, şehrin oluşması, demokrasiler, politik talepler); ekonomik sorunlar ve endüstri pratikleri; ticaret ve bankacılık tarafından etkilendiğini; benzer şekilde hukuki süreçlerin de ahlaki yaşayış üzerinde önemli tesirler yapmış olduğunu kabul edebiliriz. Günümüzde kapitalist üretim ve tüketim mekanizmalarının ahlaki failin iradesini ve davranışını görülmedik bir biçimde zorladığını hatta engellediğini söylemek mümkündür. Buna ilaveten, ahlaki hayatın giderek karmaşıklaşan ve farklı bağımsız güçler tarafından etkilenen bir hususiyete sahip olduğu da hesaba katılmalıdır. Sözgelimi, zayıflama ya da kilo verme şu ana kadar insanı belirleyen iradi bir faaliyet olarak görünürken, mideye takılan birtakım aletlerle gerçekleştirilen bir hadise olmaya doğru yol almaktadır. İradenin yerini sanki teknolojik uygulama ve aletlerin alması, aynı hususun ahlaki alanda da gerçekleşip gerçekleşmeyeceği sorunuyla bizi karşılatmaktadır. Özellikle günümüzde bilişim teknolojileri, yapay zekâ, dijital dönüşüm vb. hususları göz önüne aldığımızda, ahlaki hayatın biçim değiştirdiğini pek ala düşünebiliriz. Bu durum, toplumsal hayatın kalıpları ve değişimlerinin ahlaki hayat üzerindeki etkisini anlamayı ve günümüzde ahlakın nasıl tezahür ettiğine dair anlama ufkumuzu incelikli bir şekilde araştırmayı gerektirmektedir.

Ahlak ve Teknoloji

Yaşadığımız yüzyılda pek çok alanda deneyimlerimizi değiştiren ve dönüştüren gelişmelere tanık olduk. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, bilişim teknolojilerinin gelişimi ve kullanımı toplumun kendisini yeniden şekillendirmesinde ve yeteneklerini çoğaltmasında oldukça önemli fırsatlar sunmuştur. Zaman ve mekân algısını değiştirerek, yeni bir gerçekliği deneyimlemeye imkân sağlayan söz konusu teknolojiler, kendi kendimizle, başkalarıyla ve dünyayla olan ilişkilerimizi ve genel anlamda varoluş şartlarını değiştirmenin yanında, oldukça tehlikeli ve nispeten zararlı kabul edilebilecek hususları da beraberinde getirmiştir. Bu gelişme ve değişmeden en çok etkilenen alanın ahlak olduğu aşikârdır.

Bugün ahlaki hayatımızda hüküm süren belirsizlik, karmaşa ve gerilimin ahlaki düşüncemizdeki etkisinin ufuk daralması şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Ahlak konusunda hem teorik hem de pratik kavrayışımızı, büsbütün değilse de büyük ölçüde kaybetmiş olduğumuz; bilgeliğe en çok ihtiyaç duyulan ve fakat paradoksal olarak ona en az inanılan bir dönemde yaşadığımız bir gerçektir (McIntyre, 1981: 2). Buna ilaveten, yaşanan dramatik değişimlerin ortaya çıkardığı ahlaki sorunlarla baş edemediğimiz; “iyi yaşam”a ilişkin ideallerde ortaya çıkan boşluğun değerlere dair sübjektif kanaatlerle doldurulmasının ahlaki alanda bir kaos yaşattığına şahit olmaktayız. Bu durumdan olup biten gelişme ve değişimleri sorumlu tutarak kaçmak yerine ahlaki çağın anlayış ve kavramlarıyla yeniden yorumlamak ve ahlaki davranışların yeni durumlara makul bir şekilde nasıl uyarlanacağını analiz etmek durumundayız. Ahlakın amacının seçim ve eylemlerimizde özgürlüğü gerçekleştirmek, korumak veya onu yok etmemek olduğunu göz önüne aldığımızda teknolojik yenilikler karşısında ahlaki eylemlerimizi organize ederek uyumlu hale getirmenin ne denli zor bir görev olduğunu fark edebiliriz.

Bilişim teknolojilerinin, potansiyel fayda ve risklerinin ötesinde, insan ve toplumsal yaşamla ilişkili olması bakımından ahlaki çerçeveye dâhil olabileceğini akılda tutmak gerekir. Bu açıdan, bilişim teknolojilerine ilişkin meseleler değerlendirilirken ahlakla ilişkili boyutun nasıl gündeme getirileceği sorusu bir hayli önemlidir. Eğer 1) bilişim teknolojilerinin toplumsal kurum ve yapıları geliştirdiğini ve belli başlı değerleri dayatarak insan yaşamı ile kültürünü değiştirdiğini varsayıyorsak ahlak meselesini teknolojik determinizm düşüncesi içinde ele almak gerekecektir. Bu görüşün daha ileri versiyonu ise 2) insanın irade sahibi bir varlık olduğu anlayışını sarsan “özerk teknoloji” görüşüdür. Buna göre; sadece bilişim teknolojileri değil tüm teknolojiler, yalnızca bir alet olmanın ötesinde, insanın niyet ve planlarının haricinde gelişen; toplumsal referanslara başvurmaksızın açıklayabileceğimiz kendi iç mantığına sahip, bağımsız güç haline gelen araçlardır. Bu görüşlerin karşısında; 3) bilişim teknolojilerinin özerk olmadığını, iradi olarak belli amaçları ifa için üretildiğini yahut inşai bir faaliyet olarak onu üreten ve kullanan kişilerin özgür iradeleriyle veya toplumun ya da ideolojilerin belli başlı değerleri ile yönlendirildiğini savunan görüş vardır (Umut, 2018: 215).

Umut (2018), *Teknoloji-Değer İlişkisi* adlı çalışmasında Heidegger, Jacques Ellul, Langdon Winner, Marshall McLuhan ve Deborah G. Johnson gibi filozoflara referansla, teknolojinin insanlığı tehdit eden, yabancılaştıran ve insanı insanlığından eden yönlerine vurgu yaparak teknolojik determinizm görüşüne karşı çıktığını ve kaygıların a) teknolojik sistemlerin daha yüksek bir amacı motive etmediği; aksine, daha fazla üretimi ve kontrolü dikte ettiği, b) tabiat da dahil pek çok alanı yeni bir sosyal çevre içine yerleştirdiği, c) insanın dahi teknolojinin nesnesi haline geldiği, d) teknolojinin tüm geleneksel kavramları değiştirdiği; benzer şekilde fikirlerin, yargıların, inançların, mitlerin çok esaslı biçimde teknoloji tarafından değiştirildiği ve onun kendi yargılarını koyduğu, e) teknolojik organizasyonların politik amaçları yönlendirdiği ve kendine hizmet edecek alanlar ürettiği, f) iletişim formlarının insanların dünyayı görme tarzlarını şekillendirdiği, merkezi sinir sistemini genişleterek insanlığı küresel bir ağa bağlayarak hem kamusal hem de kurumsal davranışlarda değişikliğe sebep olduğunu, g) teleolojik, doğrusal ve tek boyutlu olduğu için entelektüel olarak zayıf bir temele dayandığı hususlarına vurgu yapar (Umut, 2018: 216-227). Teknolojik determinizmin irrasyonel biçimde teknofobi ve kötümserlik ürettiğini savunan bu görüşler, teknolojinin nötr bir araç olmadığını, tamamıyla insan kontrolünde olduğu ve bu yönüyle özerk teknolojinin kendisiyle çeliştiğini iddia ederler. Dahası onlar, teknolojik determinizm kabul edildiğinde oluşan durumu değiştirmek için herhangi bir anlamlı çabanın olamayacağı ve böylesi bir teknolojik toplumda daha iyi bir gelecek aranmayacağını ileri sürerler (Umut, 2018: 228). Diğer taraftan teknolojinin tamamen insan kontrolünde olan tarafsız aletler olduğu görüşü ne doğanın ne de kültürün birincil olduğu, insan olmayan nesnelere de insanlarla simetrik olarak “aktant/çift taraflı” fail olarak ele alınması gerektiği; teknoloji ile artık nesne ve öznelere değişikliğe uğradığı; toplum ve teknoloji arasındaki *a priori* ayrımın olmadığını iddia eden Bruno Latour tarafından eleştirilmiştir (aktaran, Umut, 2018: 23-232). Bu noktada teknolojinin insan için faydalı yenilikler getirdiği, insan ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılabileceği ve onun kontrolü ile ilgili herhangi bir problemin olmadığı iddiasının naif kaldığını söyleyebiliriz. Nitekim Umut bu durumu şöyle ifade etmektedir (Umut, 2018: 234 -235):

...ihtiyaç hissedilmediği halde, ortaya konulan teknolojik yenilikler, amaçlandığından farklı seyreden teknolojiler veya amaçladığı husus haricinde istenmeyen etkileri ortaya çıkan birçok teknoloji mevcuttur. Dolayısıyla, mevcut durumun daha karmaşık bir yapı arz ettiği görülmektedir.

İnsanın teknolojiyi kontrol edebileceği söylemi, teknolojinin bireylerin ya da toplumun kontrolünde olduğu izlenimini oluşturmaktadır. Oysa, günümüzde ilerleyen dijital teknoloji başta olmak üzere teknolojik yapılar düşünüldüğünde, bu yapıların çok karmaşık olduğu; nasıl işlediklerini sistemin içerisinde yer alan teknisyenlerin bile tam olarak anlayamadığı yahut belirleyemediği malumdur. Özellikle, teknolojinin öngörülemez ya da istenmeyen sonuçlarına dair örnekler ve bazı teknolojilerin tasarlandığı amaçtan farklı sonuçlar üretmesi, bu durumlara örnek teşkil eder.

Kanaatimce mesele hakkında bu üç görüşten birini tercih ederek ahlaki anlamak zorunda değiliz. Bu üç görüşü daha ziyade teknoloji ve özelde bilişim teknolojileri ile ahlak arasındaki ilişkileri daha iyi kavramak için birer perspektif ya da ufuk olarak idrak etmek gerekir. Nitekim, endüstride 3. ve 4. aşamayı resmeden “insan-makine” ve “insan-makine-insan” meselesi ve 20. yüzyıl başlarında yaygın olan teknolojik determinizm söylemi, geçen yüzyılın son çeyreğinde, yerini teknolojinin toplumsal-politik inşası söylemine bırakmasıyla bir hayli karmaşıklaşmıştır. Buna ilaveten yapay zekâ sürecinde, belli toplumsal-teknokratik-politik-ekonomik yapıların tek başlarına teknolojiyi yönlendirmediği, sürecin artık doğrudan birilerinin kontrolünde kalmayacağı anlaşılınca umutların azalıp, kaygıların derinleştiğini görebiliriz.

Umut’un (2018) ifade ettiği gibi gösterdiği tüm gelişmelere rağmen, teknolojinin belli bazı problemleri çözebilmesi, tüm insani problemleri çözebileceği anlamına gelmemektedir. Üstelik insani meselelerle uğraşmayı bırakıp sorunların teknolojik mekanizmalar yoluyla çözülmesini beklemek, irade sahibi, sorumlu failer olmaktan bizi uzaklaştıracağı, ahlaki çözüm üretme kapasite ve yeteneklerimizi pasif hale getirebileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Bu noktada ahlaki normlar, değerler ve eğitimi, teknolojik gelişmeler eşliğinde devreye sokarak daha kökten çözümler bulmayı deneyebilir; tek başına teknolojik düzenlemelerden medet ummak yerine, madde ve manadan ibaret gördüğümüz insanın manevi, yani metafiziksel yanını geliştirecek çabalara yoğunlaşabiliriz. Zira günümüzde *insan-sonrası* ve özellikle teknolojinin imkânları ile insanın biyolojik varlığını dönüştürmeye çalışan *insan-ötesi* kavramların geleneksel insan anlayışından radikal bir kopuşa neden olduğunu dikkate aldığımızda ve Haraway’ci anlamda sınır durumların bulanıklaştığı ve insanın ‘ne’liğine dair bir sabitemizin olmadığı teknolojik bir çağda, insanoglunun sınır tanımaksızın yapılacak müdahalelere açık hale geleceğini hatırla tutmalıyız (Umut, 2018: 258-262).

Ahlaki Etkin Kılmak

Teknoloji çağında ahlakın etkin kılınmasında bir yandan daha insani teknolojilerin nasıl mümkün olacağına diğer yandan teknoloji çağına uygun bir ahlaki düşüncenin nasıl geliştirileceği konusunda çokça düşünmeliyiz. Söz konusu ilk çaba, teknoloji uzmanlarının ya da üreticilerinin ahlaki kılavuzluğuna müracaat ile bu teknolojilerin kamu kontrolüne tabi olması, ikinci çaba ise, hem ahlaki değerleri korumak için sağlam bir zemin hem de pratikteki tartışma noktaları için yönlendirici ahlaki bir bakış açısı ve ilkeler sağlama yönünde ilerlemelidir. Esasen her iki çabanın da iç içe geçtiği bir duyarlılık sürecinin olması umulur. Ancak teknolojik gelişmenin hızına ahlaki derinliğimiz yetişemediği için, ikinci çabanın mevcut süreçleri etkileyecek tarzda kapsamlı olması beklenmektedir. Bu doğrultuda ilk örnek Hans Jonas’ın küresel çapta sorumluluk ilkesini merkeze alan radikal bir ahlak dönüşümü projesidir (Jonas, 1984: 6). Bu düşünce, teknolojik kapasitemiz ile ahlaki bilgimiz arasındaki boşluğu kapatmayı deneyen, süreçte uzak sonuçları da ahlakın bir parçası haline getiren, yalnızca sorumluluğu değil tevazuyu da beraberinde taşıyan yeni bir “insan fikri” ile şümüllü bir kamu

politikasını” temel alır. Diğer bir girişim ise Anscombe, MacIntyre ve Nussbaum gibi felsefecilerle canlandırılmaya çalışılan erdem ahlâkıdır. Hatırlanacağı üzere ahlaki karakter yetiştirme pratiği olarak erdem ahlâkı; hazır bir liste üzerinden değil kişinin donandığı erdemlerle karşı karşıya kaldığı her durum için uygun bir cevap arayışını temsil eder. Bu arayışın teknolojilerin sunduğu karmaşık durumlar için “ödev” ve “faydacı” ahlaklardan daha uygun olduğu savunulur. Zira erdem ahlaki sorularını, “şu ya da bu teknoloji ahlaki midir ya da değil midir; kullanımı yasaklanmalı mıdır?” gibi yanlış soruları değil; sosyal robotlar bizi nasıl etkileyecektir? İnsanlığın ahlaki gelişimine nasıl zararlar verebilir ve zarar verici boyutları nasıl bertaraf ederiz? şeklindeki sorulara ve bilgece arayışlara yönelir. Sözelimi dürüstlüğü, irade sahibi olmanın, kendimizi kontrol etmenin, tevazu göstermenin, sorumlu ve adil tarzda davranmanın, yardımseverliğin kısaca her durumda ahlaki kaygıların nasıl yer bulacağını düşünmenin insanoğlunun teknoloji çağında en acil çabası olduğunu ifade eder (Umut, 2018: 298-305).

Ahlakın etkin kılınmasında üçüncü bir arayış, varoluşa daha derinden dokunan dini-manevi referanslardan gelir. Teknolojik gelişmenin maddi olana tekabül ettiğini, anlam arayışına tatmin edici bir cevap vermediğini savunan düşüncüler, teknolojik imkânların sunduklarına zihni bir mesafe alıp değerlendirmede dini değerlerin etkin olabileceğini vurgularlar. Onlar, özellikle insanın gücünün ahlaki kullanımı (had/sınır) meselesinin daha deruni bir bakışla ele alınmasını; varlık, bilgi ve değer birlikteliğini kurmasının ve hikmetli bir tarzda eşyaya, tabiata, insana muamele etmesinin gerekli olduğunu savunurlar.

Kanaatimizce tüm arayışlar, türümüz ve gezegeni paylaştığımız türlerin yaşamını da şekillendireceği bilinciyle bugünü ve geleceği daha yaşanılır kılmaya ilişkin olduğu için eş zamanlı olarak devreye sokulması gerekir. Günümüz dünyasında ahlaki-insani kriz derinleşirken insanlık dünyasının büyük bir sağlık krizi ile karşı karşıya gelmesi, yani Korona Salgını; toplumlar, halklar, kültürler arasında yaşanagelen bütün utanç verici asimetrisi ve hiyerarşileri ortadan kaldırarak, toplumların, halkların, kültürlerin, bütün insanlığın ortak kaderi konusunda hepimizin çok yoğun ve çok yönlü sorumluluklarımız olduğunu göstermiştir.

Günümüzde küresel sorunlarla, küresel tehditlerle, küresel kuşatmalarla hiçbir ulus-devlet, hiçbir milliyetçilik, hiçbir mezhepçiliğin kendi başına yüzleşemez/hesaplaşamaz olduğu açığa çıkmıştır. Bunun için bütün bencillikleri/kibir ve ihtirasları aşan nitelikli ortak-kolektif çalışmalar/dayanışmalar ve çözümlenmeler üzerinde yoğunlaşmak zorunludur. En yüksek üretim ve bilimsel bilginin dünya nüfusunun kullanımına sunulması ve bu hususa uygun sorumlulukların çerçevesinin çizilmesi, manevi bir duyarlılığın muhtevasının oluşturması gereklidir. Bu noktada yeni bir dünya düzeninin kurulmasını tüm toplumlar, ideolojiler ve dinler hedef edinmelidir. Bu yerelliklerin kaybolması değil; farklılıklar içinde insanlık ailesini yeniden kurulmasıdır.

Bilişim Teknolojileri ve Ahlaki Meseleler

Bilişim teknolojilerini kısmen inşai bir faaliyet kısmen de yeni tarzlarda yönlendirilebilecek unsurlar olarak kabul etmek ve nihayetinde teknolojik deterministlerin öne sürdüğü iddiaları da hesaba katan bir çerçevede değerlendirmek makul bir zemindir. Bu çerçevede bilişim teknolojilerini karşı konulması gereken değil; aksine deneyimdeki aracılık rolleri analiz edilmesi gereken yapılar olarak ele almak ahlaki arayışlarımıza bir taban sağlayabilir. Nitekim çağımız insanının deneyimini dönüştüren bilişim teknolojileri de bu tarzda ele alınmış ve bilim-teknoloji-toplum çalışmalarında potansiyel risklerine ilişkin önlemler alınması için küresel, hukuki ve bireysel çabaların gerekliliğine işaret edilen bir mesele olarak görülmüştür. Bu hususla ilgili meseleler ana hatlarıyla dört başlık altında tartışılabilir.

Bilişim Teknolojileri ve Veri Güvenliği

Bilgiye hızlı erişimi, üretilen büyük miktarlardaki veriyi saklamayı ve üçüncü kişiler ile bu verileri paylaşmayı oldukça kolay hale getiren bilişim teknolojileri, hâlihazırda birçok kimsenin mahrem diyebileceğimiz verilerinin yer aldığı kişisel bilgilerin depolandığı bir platforma işaret etmektedir. Bu özelliği ile birçok şirketin kâr amacına, politik çıkarlarına hizmet edebilecek bir potansiyele de sahiptir. Geçtiğimiz yıllarda gündeme gelen *Cambridge Analytica* skandalı bu durumun canlı örneğidir. ABD seçimlerinde Facebook'un kişisel verileri usulsüz kullanması, veri güvenliği tartışmalarını artırmıştır. Sözgelimi, bir kişinin ergenlik döneminde yaptıklarının otuz-kırk yıl sonra önemli bir göreve geldiğinde önüne konarak şantaj ya da tehdit olarak kullanılması imkânı üzerinden değerlendirirsek, tüm insanların hürriyetlerinin tehlikede olduğunu varsayabiliriz. Öte yandan, ABD başta olmak üzere birçok ülkede sağlığa ilişkin verilerin, genetik verilerin sağlık sigortası şirketlerine satılması ve onların bu bilgileri “pazarlık” konusu kılması gibi hususlar “big data” meselesine ilişkin tartışmaları da alevlendirmektedir (Dedeoğlu, 2006).

Veri güvenliği kapsamına nesnelere interneti teknolojisi, yani giyilebilir teknolojiler, hastalık takibi açısından oldukça işlevsel neticeler barındırmaktadır. Yaşlanan nüfus göz önüne alınca belli hastalıkların takibinin yeni teknolojiler yoluyla sağlanması nedeniyle bu teknolojilerin kullanımını devletler desteklemekte; sağlanan verilerle krizlerin, şeker komalarının vs. önüne geçileceğini ve bunun da sağlık masraflarını uzun vadede azaltacağını düşünmektedirler. Ancak bu nesnelere internet verileri herkesin değil; şimdilik sadece üreticilerinin hizmetine sunmaktadır. Bu bağlamda yeni üretilen pek çok cihaz ve otomobillerde sensor ya da veri sağlayıcıların dataları, kullananlara değil; üreticilerine muhtemelen yazılımcı kurumlara verilmektedir.

Ülkemizde hâlihazırda kullanılan e-nabız, MHRS gibi çevrimiçi platformlar sağlık verilerini ve hastalık geçmişini göstermesi açısından oldukça işlevseldir. Bununla birlikte tüm bu teknolojiler, verilerin korunmasına dair gerekli önlemlerin alınmadığı takdirde çok büyük bir suiistimale sebebiyet verebilecektir. Aynı

şekilde bankacılık işlemlerinden haberleşmeye, satın almaya, her türlü işlemimizi online yaptığımız bir dönemde kişisel verilerin gizliliğinin temini, koruma mekanizmalarının oluşturulması en önemli hususlardan biri olmaya devam edecektir.

Söz konusu veriler nasıl doğru kullanılacak ve kimin yararına kullanılacak gibi sorular ekseninde; gizlilik, mahremiyet, vb. değerler gözetilerek mesele ele alınmalıdır. Kişisel verilerin gizliliğinin temini hususunda teknolojik açıkların kapatılması gibi teknik önlemler yanında, caydırıcı hukuki tedbir ve yaptırımlar da yer bulmalıdır. Bu mesele bireysel güvenlik açısından olduğu kadar kamu güvenliği açısından da önemlidir.

Bilişim ve Gözetleme Teknolojileri

İlk hususla bağlantılı olan bu başlık, internetin Foucault'cu tabirle, bir *panoptikon* inşasına dönüşmesi ihtimalini seslendirir. İnternet bir yandan kamu güvenliğini tehdit eden durumları, örgütleri izleyerek takibi kolaylaştırmakta ve gerekli önlemlerin alınmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte bu teknolojilerin toplumu rahatsız edecek bir tür gözetleme teknolojilerine dönüşme, geniş kitleleri denetim altına alma amacına yönelik kullanılması ihtimali söz konusudur. Nitekim Çin Halk Cumhuriyeti'nin oldukça gelişmiş bir kitlesel gözetim sistemini uygulamaya koyma hazırlığında olduğu bilinmektedir. Bu programda, yapay zekâ ve kuantum bilgisayarlarla vatandaşların her aktivitelerinin fişleneceği, bu fişleme neticesinde vatandaşlara dair devletin bir değerlendirme puanı oluşturacağı, söz konusu puana göre bazı kamusal haklardan ve hizmetlerden yararlanamama gibi bir karşılığın olacağı ifade edilmektedir. Böylesi teknolojilerle yapılması muhtemel sosyal derecelendirmeler beraberinde, yeni bir toplum ve devlet algısı da getirecektir. Ayrıca, ilk maddeye atıfla, politik amaçla art niyetli bir şekilde bu tür verilerin yanlış kullanımı gibi bir risk her zaman mevcut olacaktır.

Görünen odur ki, bilişim teknolojileri ile dijital köye dönüşen dünyamızda panoptikon bu yeni süreçte kapasitesini de artırmış, yeniden inşa olmuştur. Yaptığımız her aramanın, alışverişin ya da online olmadığımız halde yaptığımız telefon konuşmalarında bahsettiğimiz konuların, ürünlerin reklam olarak karşımıza çıkması, izlendiğimizi her daim hissettirmektedir. Davranışsal ekonomi alanında yapılan çalışmalarla, alışveriş sitelerinde sadece tıkladığımız değil, ama Mouse'u üzerinde gezdirdiğimiz ürünlere dair bile belli algoritmalarla yönelimlerimize dair veriler toplanmaktadır. Küresel düzeyde izlenmenin zaman zaman oluşturduğu rahatsızlık yanında, takip edildiğini, dinlendiğini bilmenin sıradan vatandaşta devlete karşı bir tür güvensizlik hissi ortaya çıkarması durumu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Yapay Zekâ

Yapay zekâ alanındaki çalışmalar, dünyada önemli bütçeler ayrılarak, dile getirilen bütün risklerine rağmen sürdürülmektedir. Yapay zeka teknolojileri, bir kısmı hali hazırda var olan, bir kısmı geliştirme aşamasında olan, bir kısmı ise ütopyik olsa da üzerinde çalışmalar yapılan teknolojileri kapsayan bir alandır.

Günümüzde halen bilinç sahibi olan yapay zekâ geliştirilememiş olsa da sağlık, siyaset, güvenlik, hukuk ve bankacılık gibi insanla birebir ilişkili olan önemli alanlarda yaygınlaşmaktadır. Bu çalışmalar, bilişim teknolojilerine dair tartışmaları da gelecekte farklı bir boyuta taşıyacaktır.

Gerçeklik algısını dönüştüren “artırılmış gerçeklik”, “sanal gerçeklik” gibi uygulamalar toplumsal boyutta da etkiler oluşturacaktır. Sözelimi “Google glass” projesi gibi teknolojilerin, “toplumsallık” mefhumunu, kamusal alanın karakterini dönüştüreceği ifade edilmektedir. Zira Google glass kullanıcıları, bulunduğu ortamı kaydedebilmekte, potansiyel olarak gördükleri nesnelere, binalara ve insanlar hakkında bilgi alabilmekte ve bunları işlemcilerle depolamaktadır.

Akıllı şehirlerde, sürücüsüz araçlar ve sürücüsüz araçların içinde yer aldığı kazalarda sorumluluğun kime ait olacağı gibi meseleler ise etik ve hukuki açılardan hali hazırda tartışılmaktadır. Şimdiye kadar sürücüsüz araçlar test sürüşlerinde 10’un üzerinde ölümlü kazaya sebebiyet vermiştir. Suçun kime ait olduğu ve kimin sorumlu olduğu hususlarında farklı anlayışlar ve tartışmalar devam etmektedir.

Diğer taraftan hasta bakımında ya da çocuk bakımında kullanılan robotlar, toplumumuzda henüz kullanımı yaygın olmasa da toplumsal alanda uzun vadede etkileri tartışılacak hususlar arasındadır.

Gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belli olmamakla birlikte dijital ortama hafıza aktarımından (mind uploading) ortak hafıza teşkiline kadar, üzerinde çalışılan birçok teknoloji, etkileri ve sonuçları ile uzun vadede yüzleşilecek olsa da hazırlıklı olmak adına gündemde tutulmaktadır. Yapay zekâ alanındaki ilerlemeler, eğer gerçekleşirse, sorumluluk, özgür irade, benlik, kimlik, özdeşlik, özel-kamusal gibi kavramlara atfettiğimiz manalarda ciddi değişimlere yol açacağından ahlaki ve politik açıdan incelenmelidir.

Bilişim Teknolojileri Meseleleri ve Gelecek

İnternetin çok sayıda insanı birbirine bağladığı halde toplumdaki izole, sahte kimlikler üzerinden iletişim kurmaya, derinlemesine araştırmalar yerine yüzeysel olanla yetinmeye meyilli bireyler üretmesi gibi hususlar sıklıkla dile getirilmektedir. Kullanıma ilişkin bu durumlar yanında dikkat çekilmesi gereken bir durum, Web 2.0’in sunduğu imkanlarla internet kullanıcılarının hem kullanıcı hem de üretici konumunda olmasıdır. Yapılan paylaşımlar, videolar, fotoğraflar, bilgi girişleri, birçok bilgiyi dolaşıma sokmaktadır. Herhangi bir yetkinlik aranmaksızın uzmanlıkları baltalayarak veri üretimine izin veren bir platform, haliyle birçok potansiyel risk de barındıracaktır. Dolaşıma sokulan her verinin kontrolünün yapılması ya da veri üretiminin yasaklanması söz konusu olamayacağından verinin kullanımı kadar “üretimindeki etik boyut” da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Web 2.0’ın temin ettiği bu interaktif yapı, toplumda bu hususa dair bir bilinç oluşturmayı artık gerekli kılmaktadır. Bu noktada ortaöğretim düzeyinden iti-

baren müfredata dâhil edilerek öğrencilere sosyal medya ve internet ortamında öne çıkması gereken erdemler kazandırılmaya çalışılabilir. Söz konusu müfredatın hazırlanması aşamasında uygulamalı etiğin bir alanı olan “sosyal medya etiği” alanında yapılan çalışmalardan yararlanılabilir, toplumsal değerlerimizin bu platformlarda nasıl yer bulacağı üzerinde durulabilir, gündem ve gelişmeler gözetilerek her sene müfredat güncellenebilir. Uzun vadede hedef, bu alanda etik bilincin hâkim olmasıdır. Ancak etik bir çabanın politik olarak da desteklenmesi elzemdir. Bu itibarla somut yaptırımlar da gerekli olacaktır. Yapay zekânın hayatın içerisine yoğun bir şekilde müdahil olmasıyla da Web 3.0 kavramı ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte artık insanlar değil yazılımlar belirleyici olmaya başlamıştır. Bu süreç kendine has yeni etik kodlar oluşturacaktır.

Özellikle medyada sıklıkla karşılaştığımız şekilde, çocuk ve gençlerin bilişim teknolojileri vasıtasıyla her türden insanla konuşabilme, iletişime geçebilmesi başta cinsel ve zaman zaman da ideolojik suiistimale kapı aralamaktadır. Kamu spotları vs. ile bu tür tehlikelere dikkat çekilmektedir. Aileleri ve yetişkinleri bu hususlarda bilinçlendirme çabası devamlı kılınabilir. Söz konusu suiistimale kalkışan kişilerin maruz kalacağı somut yaptırımlar da belirlenmeli ve taviz verilmeden uygulanmalıdır.

İfade özgürlüğü ile nefret söylemi, iftira, karalama vb. hususlar arasındaki fark daha da açık hale getirilmelidir. Gerek sosyal medyanın gerek haber siteleri, sözlük gibi platformların; hakarete, karalama kampanyalarına imkân veren yapısı, nefret söyleminin yayılmasındaki etkisi, yıkıcı tesirlerinin büyüklüğü, kişilerin onuru açısından var olan potansiyel tehdit göz önünde bulundurulmalı ve teknik önlemler (sansür, yasaklama vb.) yanında cezalandırma süreçleri işletilmelidir.

İnternet ile alakalı olarak günümüz çocuk ve gençler arasında tehlike arz eden bir başka husus ise “meydan okuma videoları/oyunları”dır. Söz konusu videolar, internetin kullanıcılar açısından oluşturduğu riskler üzerine akademik anlamda birçok tartışmaya konu olmuştur. *Mavi Balina* özelinde ülkemizde de söz konusu riskler gündeme getirilmiştir. Bu hususlara dair somut adımların atılması ve bir tür denetlemeye gidilmesi gerekli bir hal olmuştur. Bu hususlar yanında geleceğe yönelik politikalarda internet-toplum ilişkisinde gündeme gelecek bazı hususlara da dikkat çekilebilir:

- *İnternet teknolojisinin evde çalışmaya imkân vermesi; özel sektörde esnek mesai-evden mesai uygulamalarını gündeme getirdiği gibi, bunun kamuda da karşılık bulacağı, verimi artırıp maliyetleri düşürebileceği düşünülmekte ve pek çok ülkede bu hususta düzenlemeler yapılmaktadır. Bu hususta hazırlıklar yapılabilir, hatta yaşadığımız salgın süreci bu hususları daha da anlamlı hale getirmiştir.*
- *Online platformlar, yaygın eğitim için büyük fırsatlar sunmaktadır ve bu hususlara ilişkin projelerin eğitim politikalarında yer alması beklenmektedir. Online derslere, platformlara dair değerlendirmeler ya da ölçütler netleştğinde pek çok eğitim-öğretim programın uzaktan eğitim ile yapılması mümkün görünmektedir.*

- *Endüstri 4.0'ın iş süreçlerini dönüştürmesi ihtimali ve geleceğe yönelik her sektör için planlamaların yapılması da artık düşünülen hususlar arasındadır.*

Sonuç

Ahlakın herhangi bir türden bilim çalışması değil; aksine bir ömür boyu süren hayat içsiliği olduğunu göz önüne aldığımızda nasıl yaşamamız gerektiğine dair anlayışlarımızı en iyi şekilde geliştirmek zorunda olduğumuz ortaya çıkar. Diğer taraftan ahlak, farkında olsak da olmasak da beraberce inşa edildiği ve inşa edilen şey hiçbir zaman onaylanmayan ya da tamamlayan bir ahlak olduğu için onu anlamaya dair çabaların sürekli olacağı; ahlaki ufkumuzun onu sorgulama süreciyle beraber ilerleyeceği akılda tutulmalıdır.

Günümüzde bilimsel ve teknolojik gelişmeler, korkutucu hatta kaygı verici boyutta olsa da bu korkular, özü itibarıyla meşrulaştırıcı normlar değil; aksine ihtiyaten *ahlak anlayışlarımızda* bulunması gereken belirgin verileri temsil etmektedir. Bu yüzden ahlak alanında karşılaştığımız sorunları *makul ya da sağduyulu olduğumuz hususlar* zemininde tutarlı ve bütünüyle *ahlaki* bir görüş ile savunabileceğimizi unutmamalıyız. Hatta acil çözümler üretme ihtiyacında olduğumuz durumlarda *makul* bir görüşün sanki daha bağımsız bir meşruluğa haiz olduğunu -ilk bakışta- düşünsek bile onun normal şartlarda daha geliştirilebilir veya daha tutarlı olabileceğini gözden kaçırmamalıyız. Diğer taraftan ahlaki meseleler, sağduyu meseleleri olduğu için meseleye etki edebilecek aktüel güç kaynaklarını göz ardı eden hiçbir çözümün *daha makulü* temsil etmeyeceğini hatırla tutmalıyız. Bu minvalde hiç kötülüğün olmayacağı bir çözümü aramak yerine, bilişim teknolojileriyle ilgili meseleleri muhtemelen *sağduyu ve basiretli kabuller* zemininde görerek çözümlenmeye girişmek başlangıç düzeyinde bir adım kabul edilebilir. Varoluşun hâkim olamayacağımız boyutlarının bulunduğu göz önüne aldığımızda insanı elinden gelenin en iyisini yapan bir canlı olarak görmek, varoluştaki konumumuzu anlamlandırmak ve bu konuma göre davranmak bakımından önemli olacaktır.

Kaynakça / References

- McIntyre, A. (1981). *After Virtue*, Duckworth.
- Göka, E. (2017). *İnternet ve Psikolojimiz*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Dedeoğlu, G. (2006). *Bilişim Toplumunda Etik Sorunlar*, [Bildiri]. II. Uygulamalı Etik Kongresi, 18-20 Ekim 2006, Ankara.
- Jonas, H. (1984). *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*, Chicago: University of Chicago Press.
- Umut, T. N. (2018). *Teknoloji-Değer İlişkisi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.